

MAJANDUSLIKU MÖTTE AJALOOST EESTIS: VABATURUMAJANDUS *VERSUS* REGULEERITUD MAJANDUS

Maie PIHLAMÄGI

Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud Ü. Ennuste

Toimetusse saabunud 3. mail 1996, avaldamisele lubatud 22. mail 1996

On antud ülevaade poliitikute, äri- ja majandustegelaste ning majandusteadlaste ideedest, mis olid aluseks majanduspoliitika kujundamisele Eestis 1929.–1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi järgsetel aastatel.

1929.–1933. aasta ülemaailmne majanduskriis ei mõjutanud mitte üksnes majandust ja poliitikat, vaid ka inimpsüühikat ja mõttemaailma. Majanduskriis ei olnud uudne nähtus ning seetõttu arvati 1929. aastal, et tegu on madalseisuga, millele paari aasta pärast järgnevad elavnemine ja tõus. Alles 1931. aastal, kui majanduse oodatud elavnemise asemel kriis süvenes, jõuti arusaamisele, et seekordne majanduskriis erineb oluliselt oma eelkäijatest ja kriisi ületamiseks tuleb tarvitusele võtta erakorralised abinõud. Heites kõrvale ortodoksse seisukohta, et kapitalismi tingimustes on turg isereguleeruv, asusid valitsused välja töötama kriisivastaseid programme, mis aitaksid tõsta nõudlust siseturul. Iga riik mõtles vaid oma majanduse kaitsmisele ja taaselustamisele ning sotsiaalse stabiilsuse saavutamisele, maailmamajanduse kui terviku kategooriaga ei opereerinud keegi. Kuigi kriisivastastel programmidel puudus üldteoreetiline alus ja nad erinesid suuresti riigiti, leidis neil siiski ka ühisjooni. R. J. Overy tõi välja kolm sarnast joont: riigi osa suurenemine majanduselusel ja planeerimine; proteksionismi rakendamine väliskaubanduses ja valuutakontroll; autarkia e. isevarustamine.¹

Kriisiga kaasnenud sotsiaalne katastroof, mis väljendus massilises tööpuuduses ja elatustaseme järsus languses, oli taimelavaks mõttele, et kapitalism kui süsteem on tervikuna kriisiseisundis. Seda seisukohta jagas ka eesti silmapaistvaim majandusteadlasi Leo Sepp. 1932. aasta detsembris esines ta Tallinna Rahvuslaste Klubis ettekandega kapitalismi kriisist, mida olid kuulama tulnud teiste hulgas riigivanem Jaan Teemant ja Eesti Panga president Jüri Jaakson. L. Sepa arvates olid majanduskriisi ületamiseks kasutusele võetud abinõud – keelutollid, kontingendid, valuutakitsendused jms. – lõhkenud kapitalistliku majandussüsteemi peamised sisemised regulaatorid ja teinud võimatuks majanduselu normaliseerumise isereguleerumise kaudu.² Seetõttu pidas L. Sepp paratamatuks üleminekut liberaalselt majanduselt uuele süsteemile – majanduselu riiklikule juhtimisele. "Sünnib see nobedasti," märkis ta, "siis on loota, et suudetakse vältida

¹ Overy, R. J. *The Inter-War Crisis 1919–1939*. Longman, London; New York, 1995, 50, 52, 53.

² Vaba Maa, 1932, 7. detš.; Sepp, L. Kapitalismi kriis. – ERK, 1933, 1, 26.

suuremaid vapustusi ja luua uus süsteem, kus üldise plaanimajanduse ja kollektiivse kontrolli kõrval jäävad püsima tarvilisel määral vaba algatus ja majandusliku tootsemise võimalus. Jääb aga praegune ebakindel kõikumine kahe süsteemi vahel pikemalt püsima lootuses, et majanduselu reguleerub ise automaatselt, siis on karta kõiki tabavat suurt pettumust ning praegust majandus-süsteemi ähvardavaid suuremaid murranguid ja häireid."³

Tänu tarvitusele võetud abinõudele algas paljudes riikides majanduse uus elavnemine 1933. aastal. Selleks ajaks oli vaba konkurentsi põhimõte jäänud minevikku isegi sellistes traditsiooniliselt liberaalse majandusega maades nagu Inglismaa ja Ameerika Ühendriigid. Lähtudes uuest, kriisiaastail kujunenud situatsioonist, tõrjus majanduse riiklik reguleerimine järk-järgult välja passiivse valitsuse ja vaba konkurentsi. Ülemaailmne majanduskriis diskrediteeris klassikalist liberaalset majandusteooriat, kutsus esile selle ägeda kriitika ja toitis natsionalistlikke tundeid majanduse vallas. Seda näitas ilmekalt proteksionismi ja isevarustamise tugevnemine. Eestis lisandus rahvuslaste püstitatud rahvusliku majanduse ülesehitamise nõue.

Üks natsionalimi ideolooge Eestis, õigusteadlane Ernst Ein mõistis oma artiklis "Mõtteid rahvuslikust poliitikast" hukka liberaalsed majandus- ja poliitikaõpetused, mis seadsid ühiskonna keskmesse üksikisiku, indiviidi ja jätsid kõrvale rahvuse, kelle poliitilise olemise vormiks on riik.⁴ Tema arvates oli individualismi põhimõtte rakendamise tõttu eesti poliitilises elus jäänud eesti rahvuse kui kõrgema elava organismi teenimine ja tema ideaalide teostamispüüd tagaplaanile.⁵ Ta selgitas, et rahvuslased näevad rahvuses kõrgeimat ajaloolis-ühiskondlikku organismi ja nende püüdlused on suunatud rahvuse majandusliku võimsuse suurendamisele ning tema võimete maksimaalsele arendamisele. E. Ein pidas riigi kohuseks kasvatada majanduspotentsiaali rahvuse iga liikme ning rahvuse kui terviku vajaduste parema rahuldamise huvides. Selleks oli tarvis esmalt välja selgitada kõige konkurentsivõimelisemad alad ning rakendada majanduselu kõik tegurid kavakindlalt tegevusse rahvuslikult ja riiklikult soodsaimas suunas. Ta pidas eraalgatust ja eraettevõtlust eestlase naturile kõige vastuvõetavamaks, kuid ei välistanud võimalust allutada eraalgatus riiklikule kontrollile, kui seda peaks nõudma rahvamajanduse kui terviku huvid. "Seega siis mitte mingisugune sotsialism, ka riigisotsialism pole soovitatav, vaid eraalgatusel põhjeneva majanduse sotsiaalsuse printsiibiga läbipõimumine," võttis E. Ein kokku oma seisukohad.⁶

Rahvuslased pidasid suurtööstust Eesti majandusliku rikkuse aluseks, kuid polnud rahul olukorraga, et suurtööstusettevõtted, töötades tollikaitse varjus ja saades riigilt odavat krediiti ning teisi soodustusi, kuulusid väliskapitalile ning et nende ettevõtete juhtimine oli samuti välismaalaste käes. Suurtöösturitele heideti ette, et nad ei investeerinud eestlaste tööga saadud kasumit tagasi Eesti majandusse, vaid üritavad seda välismaale paigutada. Siit tehti järeldus, et need ettevõtted tegutsevad vaid omakasu saamise eesmärgil, mitte aga Eesti riigi ja rahva kui terviku huvides.⁷ "Meie majandus peab olema eesti rahvuse sulane ja mitte vastuoksa," nõudis majandusteadlane Eduard Poom.⁸

Et edukalt üles ehitada rahvuslikku majandust, pidi rahvuslaste arvates saavutatama nn. kodurahu töövõtjate ja tööandjate ehk töö ja kapitali vahel. See küsimus oli juba ühel või teisel moel lahenduse leidnud Saksamaal, Itaalias, Austrias, Ungaris ja teistes maades. Innustudes eriti Itaalia mudelist, asuti tuliselt propageerima majanduslikke korporatsioone ja avalik-õiguslike kutseorganisatsioonide

³ Sepp, L. Kapitalismi kriis. – ERK, 1933, 3, 84.

⁴ Ein, E. Mõtteid rahvuslikust poliitikast. – ERK, 1933, 2, 30.

⁵ Samas, 27.

⁶ Samas, 27, 32.

⁷ ERK-ide majanduspoliitilisi nõudeid. – ERK, 1934, 9/10, 168–169.

⁸ Poom, E. Rahvus ja majandus. – Tähiseid. Eestluse aastaraamat 1935. Eesti Rahvuslaste Klubi, Tartu, 1935, 41.

loomist ka Eestis. E. Eina pakutud skeem nägi ette igas majandusharus tööandjate ja -võtjate kutseorganisatsioonide esindajaist ühiste lepitus- ja kontrollorganite – kodade moodustamise. Erinevate majandusharude kodade esindajaist koosnev üldkogu pidi omakorda moodustama rahvusliku majandusnõukogu, valitsuse juures asuva ning riigi majandus- ja sotsiaalpoliitilistes küsimustes nõu andva organi.⁹

Eesti Rahvuslaste Klubide Liidu kongress formuleeris 19. novembril 1933 põhimõtted¹⁰, millest tuli lähtuda eesti rahvusliku kultuuri, majanduselu ja ühiskonnakorra ülesehitamisel. Rahvuslaste printsiibid¹¹ majanduselu korrastamiseks esitas Eesti Rahvuslaste Klubide Liit 1934. aasta novembris riigivanem Konstantin Pätsile ja majandusminister Karl Selterile lootuses, et neid arvestatakse vastavate seaduseelnõude väljatöötamisel ja majanduselu edasisel korraldamisel. Valitsuse ette seati ülesanne korrastada majanduselu nii, et see kindlustaks kõigi eestlaste koostöö rahvuslikuks hüvanguks ja selle kaudu iga eestlase heaolu. Selleks oli vaja välja töötada majanduse arengukava, mis toetuks eraomandusele ja üksikisiku ettevõtlikkusele; suunata isiklikku initsiatiivi üldrahvalikes huvides; allutada riiklike laenudega, kontsessioonidega või kaitsetollidega töötavad ettevõtted täielikult valitsuse kontrollile; kehtestada valitsuse kontroll kapitali tegevuse üle tõkestamaks eestlusele vaenuliku kapitali tegevust. Valitsus pidi endale võtma ka kontrollifunktsiooni, et tagada eestlastele võrdselt teiste rahvustega tööd ja teenistust mitte-eestlaste juhitud ettevõtteis. Et väike- ja kesktööstuses ning kaubanduses toimis omavaheline terve võistlus, ei peetud riigi aktiivset sekkumist nendesse sfääridesse vajalikuks.

Majanduse arengukava koostamiseks ja elluviimiseks tehti ettepanek luua kutseesinduste alusel rahvusriiklikule võimule alluv avalik-õiguslik üleriigiline majanduskogu. Samuti peeti tarvilikuks korraldada kaubandus- ja tööstusloendus ülevaate saamiseks nende majandusharude tegevusest ja Eestis tegutsevate kapitalide päritolust ning ette valmistada seaduseelnõud kapitali väljaveo takistamiseks ja suurtööstusettevõtete "eestistamiseks".

Jälgides Eesti majanduspoliitikat 1930. aastate teisel poolel, võibki tõdeda, et rahvuslastel oli üsna suur mõju selle kujundamisele. Nimetatagu siinkohal 1934. aasta jaanuaris kehtima hakanud seadust kapitali ja muude materiaalsete väärtuste väljaveo edasiseks takistamiseks ning jätmiseks Eesti rahvamajandusse; 1935. aasta kevadel jõustunud seadust, mille kohaselt aktsia- ja osaühingute juhatuste ja nõukogude liikmetest pidid enamiku moodustama eesti keelt valdavad Eesti Vabariigi kodanikud; sama aasta veebruaris maksma hakanud Riigimajandusnõukogu seadust, millega valitsuse juures 1919. aastast nõuandva organina tegutsenud Riigimajandusnõukogu reorganiseeriti kutsekodade baasil ja 1936. aastal kehtima hakanud uut tööstusseadust. Kõik need seadused tugevdasid riiklikku kontrolli Eesti majanduse üle.

Riigi abiga suudeti majanduskriisi ületada ja üha enam juurdus arusaam, et riiklik sekkumine majandusse on vajalik ka tulevikus, riigi juhtimisel on võimalik luua tugev majandus, mis peab vastu vapustustele. 1935. aasta kujunes otsustavaks Eesti suundumisel reguleeritavale majandusele. Majandusministeeriumi juurde moodustatud ajutrust, kuhu kuulusid ka endised majandusministrid August Jürman, Peeter Kurvits ja Leo Sepp, töötas 1935. aasta sügiseks välja majanduse üksikasjaliku arengukava koos riikliku investeerimisprogrammiga kaheks järgnevaks aastaks. See oli selge märk, et Eestis on võetud kursis valitsuse rolli suurendamisele majanduselu korraldamisel ning riikliku sektori osatähtsuse tõstmisele majanduses. See tõi kaasa riigi- ja eramajanduse vahekorra muutumise. Kui valitsuse senine majanduspoliitika toetas ühe või teise tootmisala arengut krediidi- ja tollipoliitika või kaubanduslepingute kaudu, siis väljatöötatud majanduse arengukava, mis püstitas konkreetsed ülesanded lähiajaks, seadis erasektori

⁹ Ein, E. Mõtteid rahvuslikust poliitikast, 32.

¹⁰ Vt. Eesti Rahvuslaste Klubide põhimõtted. – ERK, 1933, 9/10, 219–223.

¹¹ Vt. ERK-ide majanduspoliitilisi nõudeid. – ERK, 1934, 9/10, 168–171.

nende ülesannete täitja rolli. 1936. aasta kevadel jõustunud tööstusseadus andis valitsusele õiguse suunata ja kontrollida eratööstusettevõtete asutamist, ümberkorraldamist ja tegevust rahvamajanduse üldhuvidest ning riiklikest huvidest lähtudes, teha ettepanekuid ning anda välja korraldusi hindade kujundamiseks jne.¹² Sisuliselt tähendas see vabast konkurentsist loobumist.

Valitsuse kogu programm oli üles ehitatud ideoloogiale luua uusi töökohti, et saavutada maksimaalne tööhõive.¹³ Uusi töökohti pidid andma kohalikul toorainel baseeruvad põlevkivi-, turba-, tulekindla ehitusmaterjali, põlevkivikeemia- ja sulfaattselluloositööstus, kuhu riiklikud investeeringud põhiliselt olidki suunatud.

August Renning põhjendas sellise arengu paratamatust artiklis "Juhtitud majandus valitsuse uues tööstuskavas" eeskätt Eestis väljakujunenud poliitilise situatsiooniga: kogu vastutus Eesti ühiskonna arengu, sealhulgas ka majandusliku arengu eest lasus täielikult ja ainuüksi valitsusel. Teisalt tingis selja pööramise endistele majandusmeetoditele tema arvates vajadus lahendada Eesti rahaturul tekkinud vaba kapitali mahutamise probleem. A. Renning ei pidanud mõistlikuks kapitali kuhjumist ja tegevusetult seismist kapitalivaesel maal, nagu seda oli Eestis. Seetõttu leidis igati tema heakskiitu valitsuse kava arendada Eesti loodusressurssidel tuginevat tööstust, mis näitas ühtlasi kätte investeeringute suuna.¹⁴

Uue kursi võtmist majanduspoliitikas põhjendas ja toetas tuliselt E. Poom. Esinedes 1935. aasta oktoobris Eesti Rahvuslaste Klubi kõneõhtul ettekandega "Reguleeritava majanduse eeldustest", kritiseeris ta liberaalsele majandusteooriale tuginevat majanduspoliitikat, mis tõi kaasa sotsiaalse häda ja viletsuse ning tekitas töötute klassi. Ta väitis, et majandusliku liberalismi ühe põhialuse – vaba konkurentsi rakendamine kaasaja oludes viiks majanduse varsti täiesti rappa, sest kapital on tehnika arenguga seoses muutunud ebalikviidseks ning ei ole võimeline siirduma ühelt alalt teisele ilma suurte kaotusteta. Vaba võistlus ei tähendaks siin kapitalituru reguleerimist, vaid ühe osa kapitali hävimist. See aga oleks destruktiiivne, hävitav võistlus. Sellest tulenevalt väitis E. Poom, et Eesti ei saa mingil juhul ajada liberaalset majanduspoliitikat, vastupidi, riikliku võimu sekumine majanduselu küsimuste lahendamisse peaks olema senisest suurema ulatusega, mõjuvam ja kiirem ning lähtuma käitise normaalse kasuprintsiibi põhimõttest, s.t. ettevõttele kindlustataks teatud rentaablus.¹⁵

Reguleeritav majandus, mis kujunes paari aastaga süsteemiks, leidis aktsepteerimist eesti majandusteadlaste kongressil 1938. aasta aprillis. Pikema ettekandega teemal "Eesti rahvamajanduse struktuurist ja selle muutustest" esines kongressil L. Sepp. Peatudes esmalt maailmamajanduse arengu suundadel, konstateeris ta, et kõik maailma maad, kaasa arvatud Eesti, liiguvad ühes suunas – vabamajanduselt reguleeritava majanduse poole. See protsess on muutunud paratamatuks ja vältimatuks ühelt poolt tootmisvahendite tehnilise arengu tõttu ja teiselt poolt ühiskonnakorralduse otstarbekohasuse ning õigluse seisukohalt. Ta hindas kõrgelt Roosevelti, sterlingbloki ja Hitleri majanduspoliitikat, mis näitasid teed kriisi ületamiseks, ning rõhutas, et eriti väikerahvad peavad täpselt jälgima majanduse arengusuundi, et mitte maha jääda ja teha saatuslikke vigu. Ühtlasi tõi ta oma kõnes välja Eesti rahvamajanduse riikliku juhtimise eesmärgi: likvideerida majanduslik mahajäämus ning tööstuse intensiivse arendamise abil muuta Eesti põllumajandusriigist tööstusriigiks.¹⁶

¹² Vt. Riigi Teataja, 1936, 30, art. 195.

¹³ Vaba Maa, 1935, 6. mai.

¹⁴ Vaba Maa, 1935, 9. okt.

¹⁵ Vaba Maa, 1935, 29. okt., 26. nov. Majanduse reguleerimise möödapääsmatust selgitati kõikjal sellega, et kapital oli muutunud ebalikviidseks. Mehaaniliste tootmisvahendite osatähtsuse suurenemisega oli kaasnenud püsivkulude osatähtsuse kasv tootmisprotsessis. See tegi võimatuks kapitali siirdumise ühelt tootmisalalt teisele ilma kaotusteta. Nende kaotuste vältimiseks oligi vaja reguleerimist. Vabamajandus eeldab aga likviidset kapitali, mis saab siirduda ühelt alalt teisele vastavalt tasuvusele.

¹⁶ Uus Eesti, 1938, 11. apr.

E. Poom toonitas oma ettekandes samuti, et majandus liigub paratamatult igal pool, kaasa arvatud sellistes klassikalistes vabamajandusmaades, nagu Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa, ühes suunas – vabamajanduselt reguleerimise poole. Tähtsamate põhjustena tõi ta veel kord esile tehnika kiire arengu ja sotsiaalse õigluse taotluse. Eesti iseseisvuse säilitamise ja hoidmise ning kiire edasiminekuvajadus nõudis tema arvates kogu ühiskonna huvide kõrgemale seadmist erahuvidest. Seepärast pidas ta loogiliseks, et riigivõim korraldab majanduselu Eestis.¹⁷

Kongressi resolutsioonis märgiti, et rahvamajandus Eestis, nagu mujalgi, on jõudnud arenguastmele, kus ta vajab erapooletut, üldise hüvangu huvidest lähtuvat reguleerimist riigivõimu poolt, ning see peab olema kantud ainult majanduslikust otstarbekusest ja toimuma seaduste alusel ning avalikkuse kontrolli all. Kongress soovitas riiklike ettevõtete juhtimist korraldada lahus üldmajandust reguleerivast administratsioonist. Sellest, et Eestis peeti eraomandust pühaks ning ei kavatsetud asuda riigistamise teele, andis tunnistust resolutsiooni 5. punkt, mis ütles, et rahvamajanduse arendamise aluseks peab jääma majanduslike jõudude isetegevus. Riiklike soodustuste andmine erasektorile seostati kindlate riiklike ülesannete täitmisega ning eraettevõtjate lojaalsusega.¹⁸

L. Sepp, majandusminister Karl Selteri mantlipärija, toonitas 1938. aasta mais, et ta pole kunagi pooldanud erasektori tegevuse halvamist, küll aga peab õigeks erasektori tegevuse koordineerimist rahvamajanduse kui terviku huvides.¹⁹

1938. aasta septembris Tallinna põllumajandusnäitusel peetud kõnes vaagis majandusminister põhjalikult majanduse riikliku reguleerimise sihte. Valitsuse eesmärk oli oma aktiivse majandustegevuse ja juhtimisega muuta Eesti rahvamajandus kriisikindlaks, elujõuliseks ning arenemisvõimeliseks. Kriisi õppetund näitas, et tootmise arengut on kindlam rajada sise- kui väliturule. Seetõttu pidas minister väga oluliseks eesti rahva ostujõu tõstmist, mis võimaldab suurendada nii tööstus- kui ka põllumajandustootmist. L. Sepp pidas teisejärguliseks küsimust, mil viisil tootmistegevust arendada, kas eraalgatuslikult või riikliku ettevõtluse teel. Tähtis oli lähtuda printsipist: võimalikult väikeste kulutustega võimalikult suuri tulemusi võimalikult kiiresti. Reguleerimises nägi ta vahendit, mille kaudu on võimalik pehmedada tõusu või mõõna mõju majandusele vastavalt majandustegevust pidurdades või ergutades. Kuna kehtiv majandussüsteem välistas vaba konkurentsi nii sise- kui ka väliturul, nägi L. Sepp valitsuse kolmanda funktsioonina tagada tootmise püsimine kaasaegsel tasemel. Ta soovitas loobuda vaatest, et rahvamajanduse arengu stiimuliks on üksikisiku võimalikult suurema kasusaamise siht, ning asendada see põhimõttega, et majanduse ülesanne on esmajoones kogu rahva kultuuriliste ja aineliste tarvete rahuldamine. Oma kõnet lõpetades kutsus ta kõiki kaasa lööma ülesehitustööl "uue, parema ja avarama kodu ja eluruumi loomiseks, kus oleks igale ausale töötajale kindlustatud mureta töö ning küllaldane leib, kus lokkaks rikkalik viljapõld ning sirguks muretu noorus – meie tulevik – ja kannaks igavikku iseseisvat, vaba, õigusele püüdvat eesti rahvast ning ausat ja uhket Eesti nime."²⁰

11. detsembril 1938 Tartus Lõuna-Eesti ühistegelaste päeval peetud kõnes ütles L. Sepp esmakordselt väga selgesti välja, milles ta näeb majanduselu riikliku reguleerimise õiget mõtet. Tema arvates sisaldas reguleerimine kõike, mida vajab üks püsiv rahvas: selles leiab lahenduse sotsiaalse õigluse printsip, üldsuse huvide eelistamine üksiku huvidele ja nende harmoneerumispüüe, tervikliku majandusaparaadi kujunemine ja eraomandi täielik jaatus.²¹

¹⁷ Uus Eesti, 1938, 10. apr.

¹⁸ Uus Eesti, 1938, 11. apr.

¹⁹ Uus Eesti, 1938, 11. mai.

²⁰ Uus Eesti, 1938, 5. sept.

²¹ Uus Eesti, 1938, 12. det.

Majandusministri kõne järelkajana ajalehes Uus Eesti ilmunud artikkel "Reguleerimise printsiip" toetas majanduse riiklikku reguleerimist Eestis. Selles märgiti, et majanduse riiklik reguleerimine on paratamatu juba selle tõttu, et Eesti asub suurte, üha paisuvate reguleeritavate jõutsentrumite²² vahel. Seepärast ei saa Eesti endale lubada kindlate eesmärkide puudumist ning rahvamajanduse vabalt kujunevat arengut. See põhjustaks teistest mahajäämise. Artikli autor märkis, et majanduselu reguleerimise küsimus Eestis, nagu mujalgi, on olukorra, ent veel enam eesmärkide küsimus. Kui on seatud õiged eesmärgid, siis ei suuda reguleerimise edasitungi takistada ükski teine mõtteviis.²³

Ü. Maramaa pühendas oma artikli "Eramajanduslik või rahvamajanduslik mõtlemisviis" samuti reguleeritava majanduse eeliste väljatoomisele, tehes seda liberaalsele majandusele omase individualismi kriitika kaudu. Ta selgitas, et eraettevõtja lähtub oma tegevuses tasuvusest, mis aga kogu rahvamajanduse seisukohast lähtudes ei pruugi sugugi tasuv olla. Rahvamajandusele hinnangu andmisel ei ole tähtis mitte üksikettevõtte kasu või kahju, vaid üldresultaat, et kogu rahva töö tulemusel saavutatav sissetulek oleks võimalikult suurem. Samas mõõnis Ü. Maramaa siiski, et mida tugevam majanduslikult on iga ettevõtte, seda tugevam on kogu majandus. Rahvamajandus peab olema vastupidav igasugustes oludes, vastama rahva vajadustele ja püüetele ning arvestama riigi kaitsevajadusi. Mitte ainult Eestis, vaid kõigis maades on siht tõsta oma majanduse võistlusvõimet ning seda tehakse väiksemal või suuremal määral riigivõimu kaasabil. Ta toonitas, et püstitatud majanduslikud eesmärgid nõuavad kõigilt majandusalal tegutsevatelt isikutelt kõrget moraali. See ei saa tugineda eramajanduslikule mõtteviisile, kus kasusaamise põhimõte varjutab kõik muu, vaid peab rajanema rahvamajanduslikul mõtteviisil, mille järgi iga majandusmees muutub ainult suuremat sissetulekut tagaajavast ärimehest majanduslike vahenditega tegutsevaks sõduriks rahva iseolemise eest võitlemise rindel.²⁴

1938. aastal kurtis majandusminister L. Sepp, et juhitava majanduse tähtsaim probleem – eramajandussektori ja juhtiva-reguleeriva võimu vahekord – poleks nii terav, kui seda lahendatakse majanduslikust otstarbekusest lähtuvalt ning ei komplitseeritaks poliitiliste nõudmistega, eriti rahvusliku majanduse loomise sooviga.²⁵ Sellele soovile andsid hoogu 1937. aastal korraldatud kaubandus- ja tööstusloenduse tulemused, mis näitasid, et mõlemas majandusharus kuulus võtmepositsioon väliskapitalile. Riigi 1938. aasta lisaelarve arutelul pidi majandusminister tõdema, et suurtööstus on moodsaim tootmisvahend, mida iga elujõuline rahvamajandus vajab, kuid Eestis rahvuslik suurtööstus praktiliselt puudus. Ta jätkas: "Ma ei ole kaugeltki šovinist, kuid ma pean ütlema, et meie rahvuse ja riigi tuleviku nimel hädatarvilik on, et see moodne tootmisvahend kord domineerivas osas rahvuslikes kätes oleks. Meie elame aga õiguslikus riigis ja sellepärast ei soovita mina mingit tööstusettevõtete ülevõtmist nende praegustelt omanikkudelt ei otseste ega kaudsete surveabinõudega. Ka olemasolevate tööstuste ülesostmist riiklikkude summadega, nagu seda samades olukordades Lätis tehakse, ei pea mina otstarbekohaseks. [...] Suurtööstuse eestistamine võib sellepärast rahvamajandusele kõige edukamate tagajärgedega sündida ainult sel teel, et pealekasvav, juurdetulev ja kõige loomulikumale baasile, oma toorainetele põhjenev suurtööstus oleks Eesti suurtööstus ja et see uus, pealekasvav, loomulik tööstus kord domineerima hakkaks." Edasi jõudis minister oma arutluste käigus järeldusele, et kuna Eestis pole rahvuslikku suurkapitalisti ega suurtöösturit, kellele see ülesanne panna, on ainus tee riikliku suurtööstuse rajamine.²⁶

²² Autor mõtles ilmselt Saksamaad ja NSV Liitu.

²³ Uus Eesti, 1938, 13. dets.

²⁴ Uus Eesti, 1938, 11. juuli.

²⁵ Uus Eesti, 1938, 11. apr.

²⁶ I Riigivolikogu stenograafilised aruanded. 2. istungjärk 1938, prot. nr. 35, 497.

Eesti majandusfilosoofias on äratuntav 19. sajandi saksa õpetlase Friedrich Listi (1789–1846) ideede mõju. Teda tunti põhiliselt kui majandusliku natsionalismi pooldajat. Selle poliitika toetamisele oli teda viinud Saksamaa mahajäämus Inglismaast. F. List oli A. Smithi klassikalise poliitökonoomia vastane. Ta kritiseeris A. Smithi õpetuse kosmopolitismi ja individualismi, mis jätsid kõrvale konkreetse rahvuse huvid. F. Listi majandussüsteemi juhtivad põhimõtted olid rahvuseidee, rahvus, natsioon. Ta kritiseeris A. Smithi õpetuse postulaati, mis ütles, et indiviidi majandusliku tegutsemise motiiviks on kasusaamine, kuid oma eesmärgi realiseerides tegutseb ta paratamatult kogu ühiskonna huvides. F. List väitis, et iga indiviid on küll konkreetse rahvuse liige, kuid see ei tähenda, et tema huvid langeksid ühte kogu rahvuse huvidega, ühiskonna üldhuvid ei moodustu lihtsalt indiviidide huvide kogusummast. Indiviidi ja inimkonna vahele jääb rahvus ning seda tõsiasja ei tohi ignoreerida.²⁷ Teisalt suunas ta oma kriitika teraviku vabakaubandusteooria vastu. F. Listi arvates nautis vabakaubanduse vilju vaid Inglismaa, kes oli saavutanud majandusliku ülemvõimu maailmas tänu oma suurtööstuse arendamisele. Inglise odavad tööstuskaubad takistasid aga Inglismaast mahajäänud maades rahvusliku tööstuse väljaarendamist. Ta pidas suurtööstust iga rahvuse rikkuse ja jõukuse allikaks, kõige tähtsamaks tootlikuks jõuks ning soovitas tööstuse väljaarendamiseks rakendada kaitsetolle. F. Listi järgi pidi valitsus tegutsema aktiivselt selles suunas, et riiki moodustava rahvuse majandus jõuaks kõrgeimale arenguastmele (üldse eristas ta viit majandusstaadiumi), kus on võrdselt arenenud tööstus, põllumajandus ja kaubandus. Valitsuse kõige tähtsamaks ülesandeks pidaski ta maa industrialiseerimise tagamist, ilma milleta oli võimatu saavutada elujõulist ja õitsvat põllumajandust ja kaubandust. Samal ajal ei eitanud F. List vabakaubandust kui sellist põhimõtteliselt. Tema arvates võisid protektsionismist loobumine ja vabakaubanduse printsiibi kehtestamine kõne alla tulla siis, kui kõik riigid on jõudnud kõrgeimasse arengustaadiumi.²⁸

F. Listi õpetust tutvustas põhjalikult E. Poom artiklis "Rahvus ja majandus".²⁹ F. Listi eriliseks teeneks pidas E. Poom rahvusliku mõtlemisviisi istutamist rahvamajanduse taimelavale, s.o. senini kõrvale jäetud rahvusliku momendi seadmist majanduselu juhtivaks põhimõtteks.³⁰

Teisalt on äratuntavad nn. kateedrisotsialistide (Adolf Wagneri, Gustav von Schmolleri) ideed. Nemed rõhutasid sotsiaalküsimuse lahendamise tähtsust riiklikul tasandil ning sotsiaalpoliitika tihedat seost majanduspoliitikaga. Nende idee kohaselt oli valitsuse aktiivse tegutsemisega võimalik kaasa aidata majanduse arengule ja riigi võimsuse kasvule ning ennetada majanduskriise ja sotsiaalseid konflikte. A. Wagnerilt on pärit termin *riigisotsialism*, mis hõlmas hindade vaba kujunemise asendamist hinna- ja palgataseme kontrolliga, õiglase sotsiaal-, finants- ja maksupoliitika kehtestamist ning tarbekaupu tootvate ettevõtete natsionaliseerimist ja munitsipaliseerimist.³¹

F. Listi ja kateedrisotsialistide ideed olid 1930. aastatel Euroopas, eelkõige Saksamaal ja Itaalias laialt levinud ning aluseks majanduspoliitika printsiipidele. Nende kahe maa eeskujusid arvestasid Ida-Euroopa noored riigid, sealhulgas Eesti kõige enam oma maa majandusmodelite kujundamisel.

Loomulikult tekitas riigi rolli suurenemine majanduselus eratöösturite ja kaupmeeste seas muret ja ärevust. Valitsuse esimesed sammud kontrolli sissesead-

²⁷ **Gomes, L.** Foreign Trade and National Economy: Mercantilist and Classical Perspectives. London, 1987, 264; **Kahan, A.** Nineteenth-century European experience with policies of economic nationalism. – Rmt.: **Jonson, H. G.** (toim). Economic Nationalism in Old and New States. G. Allen and UNWIN LTD, London, 1968, 21.

²⁸ **Gomes, L.** Foreign Trade, 268; **Szporluk, R.** Communism and Nationalism Karl Marx versus Friedrich List. Oxford University Press Inc., New York; Oxford, 1988, 119.

²⁹ Vt. **Poom, E.** Rahvus ja majandus, 35–41.

³⁰ Samas, 39.

³¹ **Barkai, A.** Nazi Economics: Ideology, Theory and Policy. Oxford; New York; Munich, 1990, 83, 85.

miseks majanduse üle kutsusid esile terava protesti nende ringkondade poolt. Nad väljendasid oma rahulolematust valitsuse majanduspoliitikaga, mis oli suunatud eramajanduse küsimuste lahendamisele riigivõimu vahelesegamise teel ja mis eiras selliseid regulaatoreid nagu vaba konkurents ja vabalt kujunevad turuhinnad.³² Ajalehes Vaba Maa selgitati, et sotsialismi mõju tõttu on Eestis levinud sügavalt ekslik vaade, nagu tõsine rahvuslik ettevõtlus saaks olla ainult riiklik, kogukondlik või ühistegelik, sest Eesti rahvamajanduse selgroo moodustavad eraettevõtted.³³

1935. aasta kevadel, kui Riigimajandusnõukogus arutati tuliselt, missuguse tee Eesti peaks valima, kas pöörduma tagasi vabaturumajandusele või minema majanduse reguleerimise süvendamise suunas, astusid kaubandus- ja tööstusringkonnad välja esimese toetusseks. Põllumeeste ja tööliste esindajad nõudsid riikliku reguleerimise tugevdamist. Joachim Puhk, Kaubandus-Tööstuskoja esimees ning mitme suure tööstus- ja kaubandusfirma omanik, oli kategooriliselt vastu riiklikule vahelesegamisele majandusküsimustesse ning majanduse normeerimisele. Ta protestis selle vastu, et hinnad kehtestatakse valitsuse määrusega, ja nõudis, et neil lastaks kujuneda vabalt, nõudmise-pakkumise mõjul.³⁴

1935. aasta sügisel, kui ilmalgust nägi valitsuse poolt väljatöötatud majandusarengu kava, kutsus see äri-ringkondades esile uue protestilaine eelkõige riikliku ettevõtluse vastu. Kaubandus-Tööstuskoja Teatajas 1935. aasta septembris avaldatud kirjutises³⁵ süüdistati valitsust selles, et ta korraldab majanduselu eesti rahvale võõras vaimus ja kujundab seadusandluse abil sallimatust eramajanduse vastu. Autor taunis järjest süvenevat riigisotsialistlikku tendentsi, mis ei seisnud mitte niivõrd majanduselu riiklikus reguleerimises, kuivõrd ettevõtete omandamises riigi poolt ja riigi majandustegevuses. Artiklis nõuti, et riik tõmbuks tagasi ettevõtete asutamisest ja looks soodsamad tingimused eraettevõtete arenguks. Edasi selgitas autor, et eraettevõtluse arendamisel on määratu tähtsus kogu ühiskonna healole, sest mida rikkam on kodanik, seda rikkamad on riik ja ühiskond. Erasektori piiramisega kaasneks selle sissetuleku kahanemine ja seega ka riigile makstavate maksude vähenemine ning elatustaseme üldine langus. Kõige halvem tagajärg on, et hävivad rahva iseseisev tegutsemisvõime ja initsiatiiv. Väljendades kõigi eraettevõtjate huve, avaldas autor soovi näha sellist majanduselu, kus igal tublimal ja initsiatiivrikkamal ettevõtjal oleks võimalus end arendada iseseisvalt, kasvatada usku iseenda tegevusse ja mitte loota valitsuse abi peale.

Kaubandus-Tööstuskoja direktor Valdemar Simsivart võttis oma 1. detsembril 1938 Tallinna Kaupmeeste Seltsis peetud ettekandes kokku äri-ringkondade seisukohad, mis olid kujundatud endiselt klassikalise liberaalse majandusteooria alusel. Nende nägemuse kohaselt on rahvamajanduse alusmüüriks eraalgatus, eraettevõtlus ning majanduselu saab areneda õiges suunas ja püsida tervetel alustel ainult vaba konkurentsi tingimustes. Üksnes eraalgatusliku süsteemi kaudu on võimalik saavutada kõige paremaid tulemusi rahva elatustaseme tõstmisel ja toodangu suurendamisel. Eraettevõtjad kannavad otsest riisikot, paigutades oma kapitali ettevõttesse. Nad on sunnitud pidevalt uuendusi tegema, et konkurentsis püsida, ning omavahelise võistluse tõttu on nad majanduselu arengu kandjad. Riigivõimu ülesanne on vaid luua soodsad ja terved alused eraettevõtluse arenguks.³⁶

³² Vaba Maa, 1932, 21. det.

³³ Vaba Maa, 1935, 18. sept.

³⁴ Vaba Maa, 1935, 10. apr.

³⁵ P[uhk, J.] Eesti maailmavaateline areng ja Eesti majanduselu. – Kaubandus-Tööstuskoja Teataja, 1935, 18, 330–331.

³⁶ Kaubandus-tööstuskoda ja päevakorral olevad tähtsamad majanduse küsimused. Kaubandus-tööstuskoja direktori V. Simsivart'i ettekanne Tallinna Kaupmeeste Seltsis. – Kaubandus-Tööstuskoja Teataja, 1938, 24.

A. Renning väljendas artiklis "Reguleeritud majandus ja rahva elatustase"³⁷ kindlat arvamust, et majanduses peab valitsema võistluspinge, ning tõi välja reguleeritud majanduse puudused ja väärnähtused lootuses, et kriitikat võetakse arvesse ning see aitab reguleerimist mõistlikkuse piires hoida. Ta nõustus, et majanduse administreerimisega võib mõndagi ära teha, tollide ja juurdemaksudega võib soodustada tööstust ja eksporti, võib kindlustada teatud ettevõtetele monopoolse seisundi siseturul, võib korraldada avalikke töid töötuile jne. Kuid kõik need sammud tähendavad kokkuvõttes varade ümberjaotamist, mitte aga rahva rikkuse suurendamist. Tööstuse püsimine ja arendamine ainult riiklike soodustuste toel tähendab tegelikult, et kodanikud maksavad majandusele juurde, sest nad on sunnitud maksma kaitsetollide ja monopolide valitsemise tõttu siseturul kunstlikult kõrgelehoitud hinda. A. Renning nõustus, et hädavahendina kriisi ajal ning tööpuuduse tagasihoidmiseks võib riiklik juhtimine osutada vajalikuks, kuid rahva elatustasele mõjub see negatiivselt, pidurdavalt või koguni allakiskuvalt.

Riikliku vahelesegamise süvenemine näis eraettevõtjatele tagaukse kaudu sisse trügiva sotsialismina. Ometi polnud neil välja pakkuda omapoolset alternatiivi, kui mitte arvesse võtta liberaalset majandust, mis oli ennast ülemaailmse majanduskriisi olukorras täielikult võimetuna näidanud ning mille tulevikku puudus usk. Pealegi polnud liberaalsel majandusel autarkilises maailmas kohta ning sellest olid loobunud kõik riigid. Eesti ei saanud siin olla erand. Autoritaarne valitsemisvorm Eestis kergendas majanduse allutamist riiklikule kontrollile ning riigisektori laiendamist ja tugevdamist majanduses.

Astudes reguleeritava majanduse teele koos teiste riikidega, võttis Eesti omaks ka vastava ideoloogilise platvormi. See toetus põhimõttele, et majanduse vaba areng võib põhjustada kriise, tööpuudust ja ebaratsionaalseid investeeeringuid. Seepärast ei saa riik jääda pealtvaataja rolli, vaid peab reguleerima majandust tujuka turu asemel. Ainult sel moel on võimalik vältida majanduslikke vapustusi tulevikus.

³⁷ Renning, A. Reguleeritud majandus ja rahva elutase. – Tänapäev, 1937, 12, 365–366.

HISTORY OF THE ESTONIAN ECONOMIC THOUGHT: FREE MARKET ECONOMY VERSUS REGULATED ECONOMY

Maie PIHLAMÄGI

This article discusses the ideas of Estonian politicians, statesmen, and scholars that formed the basis for the evolution of the economic policies in the second half of the 1930s. The slump discredited liberal economy, led to the criticism of liberal theory and economic nationalism: protectionism and self-sufficiency. The economic policy in the second half of the 1930s formed under a strong influence of nationalists, who criticized the liberal economic theory for its individualism and cosmopolitanism and demanded that the nation be put to the focus. In their opinion it was the government's task to raise the living standard of the nation and to avoid social and economic collapses in the future. The turning point for regulated economy was 1935, when an economic scheme including a public investment program for the next two years was drawn up by the government. In a few years the regulated economy grew to be a system approved by the congress of economists in 1938. The meaning of regulation was opened very clearly by the outstanding economist Leo Sepp. He emphasized the importance of the principles of social justice and superiority of public interests in regulation. Economic

philosophy in Estonia like in many other European countries was influenced by the ideas of the German economist Friedrich List and socialistic doctrinaires.

Naturally, the growing governmental involvement in the economy disturbed the businessmen. They criticized the policy that denied free competition and demanded giving up public entrepreneurship. At the same time they had nothing to offer instead of regulated economy except liberal economy, which, however, did not function in the new economic circumstances.

Pursuing the policy of regulated economy, Estonia accepted also the respective ideology. It was based on the belief that a free market economy might cause a slump and social upheaval, unemployment, and bad investments. Only systematic state action could avoid a slump in the future.

ИСТОРИЯ ЭСТОНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ: СВОБОДНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО ПРОТИВ РЕГУЛИРУЕМОЙ ЭКОНОМИКИ

Маие ПИХЛАМЯГИ

В статье дается обзор идей политиков, государственных деятелей и ученых-экономистов, которые были положены в основу разрабатываемой экономической политики Эстонии в 30-е годы.

Мировой экономический кризис 1929–1933 гг. дискредитировал классическую теорию политэкономии, породил критическое к ней отношение и способствовал появлению экономического национализма, прежде всего укреплению протекционизма и самообеспечения. Во второй половине 30-х годов экономическая политика в Эстонии формировалась под активным влиянием сторонников этого направления, которые подвергали критике индивидуализм и космополитизм либеральной теории и требовали строительства национальной экономики. Они считали государственной задачей повысить жизненный уровень нации с помощью механизма регулирования.

Начиная с 1935 г., когда правительством была разработана подробная программа развития экономики страны, вмешательство государства в экономическую жизнь резко возросло. Это направление было одобрено конгрессом экономистов в 1938 г. Лео Сепп, видный экономист и министр экономики Эстонии с 1938 г., раскрывая содержание регулирования, подчеркивал, что только таким путем можно осуществить два важных принципа – социальную справедливость и подчинение общих интересов интересам индивида.

Философия экономики в Эстонии, как и в других странах Европы, находилась в то время под воздействием идей немецкого экономиста XIX в. Фридриха Листа и кафедральных социалистов.

Естественно, усиление роли государства в экономике встревожило предпринимателей. Они выступали с критикой политики, которая не признавала свободной конкуренции, и требовали от государства отказаться от вмешательства в экономику. Однако взамен они не смогли предложить ни одной альтернативной концепции, кроме либеральной. А последняя в посткризисных экономических условиях не сработала.

Эстония встала на путь регулируемой экономики и стала проводить соответствующую идеологию. Последняя базировалась на убеждении, что либеральная экономика не в состоянии уберечь страну от социальных и экономических потрясений, безработицы и нерациональных инвестиций. Эти негативные последствия можно предотвратить, только отдав экономике под контроль государства.